

ערב הסעודית "החדשה": גידור ודטנט במדיניות החוץ של ערב הסעודית

יואל גוז'נסקי ואילן זלאיט

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

המהלכים הדיפלומטיים שערב הסעודית נוקטת ומובילה מאז 2020 עומדים בניגוד למדיניות הקודמת שנקטה מאז 2015, עת החל מוחמד בן סלמאן בעלייתו המטאורית. בן סלמאן מכין את הקרקע להמלכתו ומעוניין לכנס סביבו את העולם הערבי ואף למלא תפקיד משמעותי יותר בזירה הגלובלית. הוא רוצה להוביל קו סעודי-מפרצי עצמאי תוך גידור אסטרטגי וחזרה לשימוש בכלי ההשפעה המסורתיים של הממלכה – מימון ותיווך – ונטישת ניסיונות שלא הצליחו לשנות את המציאות באמצעים כוחניים. לאסטרטגיה סעודית זו, המלווה בתחושה גוברת של נכסיות, יש הגיונות פנימיים, אזוריים וגלובליים, ותיתכן לה השפעה לא מבוטלת גם על אינטרסים ישראלים.

מילות מפתח: ערב הסעודית, גידור אסטרטגי, דטנט, נורמליזציה, איראן, ארצות הברית, ישראל

בן סלמאן והדטנט האזורי

במאי 2017, ערב מינויו של מוחמד בן סלמאן בן עבד אל-עזיז אל-סעוד ליוורש העצר והמנהיג בפועל של ערב הסעודית, נראה היה שרוחות מלחמה נושבות מריאד. בן סלמאן **הכריז** אז שערב הסעודית היא "המטרה העיקרית של האיראנים" ואיים כי "[אנו] לא נשב ונחכה נחכה שהקרב יגיע לשטחנו, אלא נביא אותו לשטחה של איראן". מספר חודשים לאחר מכן אף **השווה** בן סלמאן את המנהיג העליון של איראן, עלי ח'מינאי, "להיטלר חדש", והבטיח כי לא יאפשר לו לעשות באזור את מה שהיטלר עשה לאירופה. אלא שכעבור חמש שנים, במסגרת **ראיון** שנערך במרס 2022, דבריו שיקפו אסטרטגיה שונה לגמרי כלפי איראן: "אנו שכנים, שכנים לתמיד, הם לא יכולים להיפטר מאיתנו ואנו לא יכולים להיפטר מהם", אמר בן סלמאן והוסיף: "עדיף לשני הצדדים לגשר על הפערים ולתור יחד אחר דרכים לדו־קיום".

ראייה חדשה זו עומדת בבסיס ההסכם לחידוש היחסים בין ערב הסעודית לאיראן, שנחתם בחודש מרס 2023 בתיווכה של סין, והיא משקפת שינוי תפיסתי במדיניות החוץ של ריאד – שינוי רחב בהרבה מן הסוגיה האיראנית. אם בשלוש השנים הראשונות כמנהיג דה פקטו, "פיזיות והרפתקנות" אפיינו במידה רבה את המהלכים של בן סלמאן (בין היתר במלחמה הכושלת בתימן, "חטיפתו" המשונה של ראש ממשלת לבנון לשעבר סעד אל-חרירי, הובלת החרם המפרצי על

קטר וההתנקשות המתוקשרת במתנגד המשטר ג'מאל ח'אשוקג'י באיסטנבול), יורש העצר מאמץ בהדרגה גישה מאופקת יותר, המתמקדת בבעיות הפנימיות של הממלכה. הוא הפנים כי לצד מטרת-העל שירש מקודמיו – בלימת איראן וה"סחר השיעי" האזורי – על ערב הסעודית להתאים עצמה לאתגרים חדשים: ההתמודדות עם ירידת המזרח התיכון בסדר העדיפויות של ארצות הברית; הצורך בחיזוק המשילות, הלכידות והשגשוג מבית, גם כדי להכין את העברת הכתר אליו; וההיערכות לעידן שאחרי הנפט.

ערב הסעודית מעדיפה בעת הנוכחית דיפלומטיה על פני מאבק מזוין, כדי שתוכל להתרכז בתהליכי המודרניזציה החברתית-כלכלית ולמשוך השקעות הכרחיות, ולשם כך היא זקוקה ליציבות ביטחונית.

ערב הסעודית מעדיפה בעת הנוכחית דיפלומטיה על פני מאבק מזוין, כדי שתוכל להתרכז בתהליכי המודרניזציה החברתית-כלכלית ולמשוך השקעות הכרחיות, ולשם כך היא זקוקה ליציבות ביטחונית. בן סלמאן לא זנח את נטייתו לצאת בנחישות ואף בפזיזות מסוימת למהלכים אזוריים ולגרור אליהם מדינות נוספות באזור, רק שהפעם לא מדובר במלחמות ובחרמות אלא בהסדרי פיוס אזוריים, שעד לא מכבר נראו דמיוניים.

במשק האנרגיה העולמי והעצימה את החיזורים אחר בן סלמאן. ביולי 2022 ערך נשיא ארצות הברית ג'ו ביידן ביקור מתוקשר בערב הסעודית, שסימן הלכה למעשה את סיום הנתק בין ערב הסעודית לבין ארצות הברית ומדינות המערב בעקבות ההתנקשות בח'אשוקג'י ב-2018. האמריקאים ציפו שהביקור וה"מחילה" על פרשת ח'אשוקג'י יביאו את ערב הסעודית להיענות לבקשתם להגביר את תפוקת הנפט כדי להוריד את מחירו – נושא בוער במיוחד בשל הסנקציות על רוסיה מאז פלישתה לאוקראינה. אך להפתעתם, לאחר הביקור בחרה ריאד דווקא לקצץ בייצור הנפט באוקטובר 2022, ופעמיים נוספות ב-2023.

החלטות אלו נשאו מסר נחוש וברור מערב הסעודית, שלפיו סירובה לסייע לארצות הברית בנושא הנפט לא נבע רק מפרשת ח'אשוקג'י או ממשבר זמני כזה או אחר אלא סימל גם שינוי מדיניות אסטרטגי של הממלכה וחתימה למשוואת יחסים אחרת, שבה ריאד תבחן את עמדתה בכל סוגיה וסוגיה, כאשר האינטרסים שלה קודמים. אכן, הגם שבשושנגטון מיהרו להאשים את ריאד כי העדיפה את מוסקבה על פניה בהעלותה את מחירי הנפט, נכון יותר לומר כי הסעודים העדיפו את האינטרס הצר של עצמם – לשמור על מחירי נפט גבוהים באופן יחסי לשם מימון הפרויקטים של חזון 2030.

גם אם בריאד מקווים לממשל אמריקאי נוח יותר לאחר הבחירות לנשיאות ב-2024, המדיניות הסעודית החדשה כלפי ארצות הברית אינה תלויה בנשיא או בממשל: היא מבוססת על ההנחה שעוצמתה של ארצות הברית פוחתת, והיא גם אינה מחויבת כבעבר להגנת הממלכה. קו פרשת המים היה התקיפה האיראנית החמורה מסוגה של מתקני חברת אראמקו במזרח ערב הסעודית, באמצעות כטב"מים וטילי שיוט בספטמבר 2019. תקיפה זו, ששיבשה זמנית כמחצית מיכולת הפקת הנפט של הממלכה, הייתה אירוע מכונן בעבור ריאד בכל הקשור לפגיעות שלה מול איראן, ובעיקר באשר למה שנתפס בריאד כ"זניחה" שלה על ידי ארצות הברית, שלא באה לעזרתה בדרך צבאית. כל זה חידד את ההבנה הסעודית לגבי הצורך בגיוון משענות התמיכה שלה ברמה הגלובלית ובגידור סיכונים ברמה האזורית מול איראן, יריבתה המרכזית.

היכן שארצות הברית יוצאת, נכנסת סין: כמעצמת על ללא מקורות אנרגיה משמעותיים משל עצמה, סין תלויה ביבוא נפט מערב הסעודית וכבר עקפה את ארצות הברית כשותפת הסחר הגדולה ביותר של ריאד. בן סלמאן יודע שבשנות המלוכה הארוכות שמצפות לו עלולים האמריקאים לאבד את הבכורה בהיבטים נוספים לטובת בייג'ינג, והוא מבקש להפיק את המיטב מהנוכחות

הממלכה מיצתה, יחד עם איחוד האמירויות, עשור של לחימה בזירות שונות לאחר פרוץ הטלטלה האזורית, במישירן ובעקיפין, והיא חשה שהאיומים המידיים על בית המלוכה שנבעו מאותה הטלטלה פחתו, והם ניתנים להכלה בשלב זה. שינויים אזוריים אלו שמובילה הממלכה אינם פיוס עמוק אלא דטנט, קרי הפשרת המתיחות על פני השטח ללא פתרון בעיות העומק, שסביר להניח כי יתפרצו בעתיד. הרצון הוא לטאטא אותן כעת מתחת לשטיח, מכמה סיבות:

- ברמה המדינתית – לממלכה יש עניין למתן קונפליקטים, שאת חלקם היא יצרה וליבתה בעצמה, ולהגיע למציאות של אפס בעיות ביחסי החוץ כדי להפנות את הקשב לענייני הפנים. ערב הסעודית הנהנית ממחירי נפט גבוהים באופן יחסי מבקשת לממש פרויקטים לאומיים, שחלקם מגלומניים ואחרים נועדו לאפשר גיוון כלכלי נדרש במסגרת 'חזון 2030' (הרמה המדינתית ורמת הפרט חד הם במקרה זה, משום שמדובר במלוכה אבסולוטית. יתר על כן, בן סלמאן הוא שליט יחיד וריכוזי באופן שערב הסעודית לא חוותה מאז ימי אבן-סעוד, מייסד הממלכה).
- ברמה האזורית – שכנותיה של איראן ובהן ערב הסעודית מבקשות להתקרב אליה, על משקל "שמור את אויבך קרוב", מתוך הבנת עוצמתה העדיפה והכרה בכך שייתכן כי מוצה הניסיון לבלום את חתירתה לגרעין באמצעים דיפלומטיים. ייתכן כי ריאד חוששת גם מהתנגשות אפשרית בין איראן לישראל, ועל ידי שיפור יחסיה עם איראן היא שואפת להרחיק את עצמה ככל האפשר מכל עימות צבאי אזורי העלול לפגוע גם בה.
- ברמה הגלובלית – הפחתת הקשב של ארצות הברית לבעיות הביטחון של ערב הסעודית – בעלת בריתה המסורתית – הביאה את ריאד להבנה שהיא אינה יכולה להרשות לעצמה להמשיך בהרפתקנות המדינית והצבאית שנקטה בעשור הקודם, וכן כי שיפור מצבה האסטרטגי תלוי גם בה.

תפיסת תפקידה המשתנה של ארצות הברית

לא ניתן להבין את הצעדים המדיניים האחרונים של ערב הסעודית, שבוטל בהם חידוש היחסים עם איראן, ללא התמונה הכוללת של הסתגלות האזור למעבר הדרגתי למערכת עולמית רב-קוטבית, שבה כמה מעצמות מתחרות על ההגמוניה העולמית. חומת הבידוד המערבית סביב בן סלמאן נסדקה עוד לפני תחילת המלחמה באוקראינה בראשית 2022, וזו שברה אותה סופית בכך שהמחישה את משקלה של ערב הסעודית

דיפלומטיה אזורית

תכונה נוספת של מדיניות החוץ הסעודית המתהווה, ואשר גם אותה ניתן לראות לאור השינויים במאזן העוצמה הגלובלי, היא החתירה לדטנט אזורי כדי למצב את הממלכה ככוח דיפלומטי אזורי מוביל, תוך גידור אסטרטגי ושימוש בכלי ההשפעה המסורתיים שלה: תיווך ומימון. יתרה מכך, יורש העצר הסעודי והשליט בפועל של הממלכה כבר אינו מסתיר את שאיפתו להנהיג את העולם הערבי. הוא מתבונן סביבו בתחושת עליונות ואף בחוסר הערכה כלפי מדינות ערביות שבעבר הובילו את העולם הערבי, כגון מצרים, וכיום נמצאות במשבר מתמשך וחלקן אף מדינות כושלות.

אין זה מקרה שערב הסעודית היא שהובילה – מבין המדינות שהשתתפו בחרם האזורי על קטר – את תהליך הפיוס עם דוחה, והייתה הראשונה שמיהרה לחדש את היחסים הדיפלומטיים עם הקטרים.

בן סלמאן מבקש לנצל את העובדה שממלכתו היא יצואנית הנפט הגדולה בעולם ובשטחה המקומות הקדושים לאסלאם. הדבר מקנה לה השפעה עצומה על מיליארד וחצי מוסלמים ועל הכלכלה העולמית ומאפשר לה לעצב מערכת יחסים חדשה לא רק ברמה הגלובלית אלא גם עם מדינות האזור. מרכז הכובד של האזור עבר, וביתר שאת מאז האביב הערבי ב־2011, למדינות המפרץ, לא רק מבחינה כלכלית ופוליטית אלא בהדרגה גם בספורט, במדע ובתרבות. הדבר מציב לבן סלמאן תחרות מדינית וכלכלית רצינית, בעיקר מול שכנותיה של ערב הסעודית במפרץ.

אין זה מקרה, אם כן, שערב הסעודית היא שהובילה – מבין המדינות שהשתתפו בחרם האזורי על קטר – את תהליך הפיוס עם דוחה, והייתה הראשונה שמיהרה לחדש את היחסים הדיפלומטיים עם הקטרים. הגם שלא ברור באיזו מידה השיגה ריאה את דרישותיה המפליגות מראשית החרם, היא להוטה לגבש מחדש את הארגון לשיתוף הפעולה במפרץ (GCC) ולמצב עצמה כבעבר ככוח הדומיננטי והפעיל בו, לעומת איחוד האמירויות שהייתה הססנית יותר לגבי תהליך (ורק לאחרונה, שנתיים וחצי לאחר הסכם הפיוס שנחתם בפסגת אל־עולא, **חידשה** את יחסיה עם דוחה), ואשר רואה עצמה מתחרה לערב הסעודית בתחום הכלכלי ואף המדיני. באופן דומה ערב הסעודית, שבראשית מלחמת האזרחים בסוריה בעשור הקודם הייתה המדינה הערבית התקיפה ביותר כלפי המשטר הסורי של הנשיא בשאר אל־אסד, לא רק **חידשה** באפריל 2023 את יחסיה

הסינית במזרח התיכון ולמצב את ערב הסעודית כשותפה האזורית המועדפת על הסינים. גישה זו באה לידי ביטוי בהכנסתה של סין כנותנת החסות להסכם הפיוס הסעודי־איראני (אף שבפועל תפקידה בתהליך היה שולי יחסית), שהעניקה לסינים דריסת רגל דיפלומטית משמעותית ראשונה באזור. באותו אופן ניתן לראות את נכונותה של ערב הסעודית להצטרף לגוש מדינות BRICS יחד עם סין ורוסיה, ולמורת רוחה של ארצות הברית.

על כן גיוון המשענות הכרחי בעבור ריאה, על אף הסיכונים והמחירים הכרוכים בכך, כדי לא למצוא עצמה בצד המפסיד במערכת רב־קוטבית. ישיבתה על הגדר במהלך המלחמה באוקראינה לא הייתה אפוא מקרה יחיד, כי אם דוגמה מובהקת למדיניות ארוכת טווח של ערב הסעודית כשחקנית עצמאית המתמרנת בין המעצמות. כך ריאה מילאה ב־2022 תפקיד של מתווכת בחילופי שבויים בין רוסיה לאוקראינה, ואף סייעה בשחרורה של הכדורסלנית האמריקאית בריטני גריינר מהכלא הרוסי. בסירובה הנחוש לעמוד באופן מלא לצידו של המערב במלחמה באוקראינה, ערב הסעודית קורצת לעולם הערבי ולדרום הגלובלי כולו, המנוכרים מהמערב ואינם נלהבים לתמוך בקואליציה שלו נגד מוסקבה, אך בו בזמן היא גם דואגת להבהיר בכל הזדמנות שהיא אינה בכיסו של פוטין. הדבר בא לידי ביטוי, בין היתר, בהזמנתו של נשיא אוקראינה וולודימיר זלנסקי לפסגת הליגה הערבית שאירחה הממלכה במאי 2023 ולוועידת הפסגה שהיא אירחה בנושא המלחמה באוקראינה באוגוסט 2023.

ה"התנתקות" הסעודית מההגמוניה האמריקאית מגיעה במצב שבו ריאה עודנה תלויה עמוקות בארצות הברית לצורכי ביטחון. לבית המלוכה הסעודי ברור כי לא סין ולא רוסיה מסוגלות או מעוניינות להחליף את ארצות הברית כספקיות הביטחון של ערב הסעודית בעתיד הנראה לעין. מכאן שצעדי ההתקרבות של ערב הסעודית לסין טומנים בחובם ניסיון לייצר מנוף על ארצות הברית כדי שהאחרונה תיענה לדרישות ריאה ותימנע **מהסגת כוחות נוספים** מהאזור, אחרת היא תאבד עוד מהשפעתה על ערב הסעודית ועימה על זירת המפרץ. בה בעת שכן סלמאן מפגין בגלוי את "עצמאותו", הוא מבין את עליונותה הצבאית של ארצות הברית וחותר לקבל ממנה אמצעי לחימה מתקדמים, ערבויות ביטחוניות ואף שיתוף פעולה בנושא גרעין אזרחי. כדי לקבל את מבוקשו בן סלמאן אף הביע נכונות, **כפי שפורסם**, לכרוך בכך הסכמה לחתום הסכם נורמליזציה מלא עם ישראל – קלף שכן סלמאן מודע לערכו הגדול בוויינגטון, וטמונה בו סכנה לתגובת נגד פנימית בממלכה.

הדיפלומטיים עם דמשק, בתיווכה של רוסיה, אלא אף הובילה בלחיצות יתר את המהלך **לקבלתה מחדש** של סוריה לליגה הערבית, ובתוך כך לנרמולו הסופי של אל-אסד באזור. אומנם הפיוס בין ערב הסעודית לאיראן סייע להגיע לנורמליזציה הסעודית-סורית, אך גם את ההתקרבות לאסד יש לראות כנדבך במאמצייה של ערב הסעודית למלא תפקיד מרכזי ב"עידן ההסדרים" במזרח התיכון. יתרה מזאת, היא משקפת את השפעתה של גישת גיוון המשענות בין המעצמות של ריאד על מדיניותה האזורית: ההתעלמות הסעודית מההתנגדות האמריקאית לנרמולו של אל-אסד ואף נכונותה לדון עם הרודן הסורי על שיתוף פעולה כלכלי, תוך הפרה של סנקציות האמריקאיות, מדגישה כיצד מדיניות סעודית ארוכת שנים של חסות בצילה של ארצות הברית, שמונתית בהתנגדות ליריביהם של האמריקאים באזור, מוחלפת באיזון עדין בין השחקנים האזוריים השונים, חלקם במחנה הנגדי לארצות הברית. המהלך נשא מסר פשוט: אם ארצות הברית אינה מוכנה לפעול בעצמה ולהציע חלופה למשטר אל-אסד, אזי ערב הסעודית תנהג כראות עיניה בשירות האינטרסים שלה.

במבט ראשון, המהלכים הדיפלומטיים של ערב הסעודית בשנים האחרונות נראים ככניעה ונסיגה משאיפותיה המדיניות לטובת התמקדות באתגריה הפנימיים – כך מול קטר, סוריה וטורקיה, כך בתימן וכך מול איראן. אך במידה רבה הפעלתנות הדיפלומטית משקפת גם ביטחון מסוים של המשטר הסעודי בחסינותו, לאור שינוי הארכיטקטורה האזורית בפתח העשור הנוכחי. שורה של מהלכים סעודיים אל מול שחקנים אזוריים ממצבים את המדינה כשחקנית אסרטיבית ומובילה במזרח התיכון:

- **איראן** – ערב הסעודית הלכה בעקבות איחוד האמירויות וחידשה את יחסיה עם איראן, שנותקו בעקבות חרם מפרצי שהובילו הסעודים עצמם ב־2016. היא מגיעה להסכם זה מעמדת נחיתות: הסעודים מבינים את יחסי הכוחות הצבאיים ביניהם לבין איראן ורואים בדיפלומטיה ובכלכלה את הכלים היחידים בעת הנוכחית לקניית שקט וביטחון מול יריבתם האזורית המרכזית. הם לא תולים תקוות גדולות מדי בהסכם ולא משלים עצמם שזה יביא את איראן לשנות את דרכיה, אך בן סלמאן יכול לכל הפחות להראות למדינות האזור ולעולם כולו שהוא מעתה "המבוגר האחראי". ריאד גם מקווה כי סין, שנתנה את חסותה להפשיה ויש לה מנוף כלכלי גם על טהראן, תפעיל את השפעתה על איראן לדבוק בהסכם. נוסף על כך יש ניסיון סעודי לייצר להסכם ערך, בעיקר כלכלי, עבור איראן, שגם הוא ימריץ אותה

לדבוק בהפשיה, או לכל הפחות לחשוב פעמיים בטרם תפעל נגד אינטרסים סעודיים.

- **תימן** – הצלחתה המפתיעה של הפסקת האש במלחמה בין המורדים החות'ים בתימן לבין הקואליציה בהובלת ערב הסעודית, אשר מחזיקה מעמד מאז אפריל 2022 ועצרה לחלוטין את הירי של החות'ים לשטח הממלכה, נזקפת בין היתר לזכותו גמישות דיפלומטית של בן סלמאן. לאחר שכשלה בהכרעה צבאית של החות'ים הפנימה ריאד שעליה להכיר בכך שהם יישארו כוח לוחם מעבר לגבולה הדרומי, והיא אינה יכולה להמשיך במימוש חזון 2030 כאשר מתקניה האסטרטגיים חשופים לתקיפות חוזרות ונשנות מתימן. הממלכה פנתה אם כך למשא ומתן עם החות'ים בתימן עומאן, שבו הכירה דה פקטו בשליטתה של התנועה השיעית בחלקים נרחבים בתימן – הכוללים את עיר הנמל אל-חודיידה שלחוף הים האדום – בתקווה להחליש ככל האפשר את הקשר של החות'ים עם איראן, שהתהדק מאז תחילת הקמפיין הסעודי בתימן ב־2015. ההשלמה הסעודית עם החות'ים, אויביהם בנפש עד לא מכבר, הגיעה לשיאה הסמלי בעלייה לרגל למכה (חג') של בכירים חות'ים ביוני 2023. אומנם בהקשר של סוריה ולבנון ריאד ודאי אינה מצפה שאיראן תכבד את הבטחתה בהסכם "לא להתערב בריונותן של מדינות האזור", אולם אופי המעורבות האיראנית בתימן הוא קריטי בהרבה לסעודים, ועל כן זה יהיה גורם מכריע בהצלחת הסכם הפיוס הסעודי-איראני.
- **סוריה** – הנחישות הסעודית לנרמל את היחסים עם משטר אל-אסד, על אף הסתייגויות בעולם הערבי, קשורה לרצון של ריאד **לבלום** את הפצת הקפטגון – סם ממריץ זול שסוריה של אחרי המלחמה הפכה למוקד ייצור והפצה שלו והוא מציף את מדינות המפרץ. זאת ועוד, ערב הסעודית שמה עין על ההזדמנויות הכלכליות הנרחבות הכרוכות בשיקומה של סוריה ההרוסה, לאור ההגבלות הכלכליות הנוכחיות על שתי פטרונותיו של משטר אל-אסד – רוסיה השקועה במלחמה ואיראן הנתונה לסנקציות – שקיוו לגרוף את הרווחים הללו בעצמן. לא מן הנמנע שהיריבות הסעודית-איראנית תעבור לזירה הכלכלית בסוריה. אולי יותר מכול, הסעודים אינם מוכנים להשאיר את הרווחים הפוטנציאליים הללו לאיחוד האמירויות, שהקדימה אותם בחידוש היחסים עם דמשק.
- **חמאס** – באפריל וביוני 2023 ביקרה הנהגת חמאס בערב הסעודית בחסות עלייה לרגל לאתרים הקדושים לאסלאם, מה שמעיד על ההפשיה המסתמנת ביחסים בין ערב הסעודית לחמאס, **שהיו מתוחים**

הסעודי למדינות ערביות בביצוע רפורמות כלכליות, גם בשל חוסר שביעות רצון מהניהול הכלכלי של א-סיסי ומרצון לתפוס תפקידי הנהגה במרחב הערבי, כביכול על חשבונה של מצרים.

• **סודאן** – חידוש הלחימה הפנימית בסודאן באפריל 2023 סיפק לערב הסעודית הזדמנות להוכיח את השפעתה הדיפלומטית האזורית. בזכות קשרים שרקמה בשנים האחרונות עם שני הכוחות הניצים בסודאן (תוך תחרות עם איחוד האמירויות על השפעה בזירה זו), הסעודים קיבלו על עצמם לארח ולהוביל את מאמצי התיווך בסכסוך בסודאן, עם ארצות הברית לצידם כשותפה משנית. לערב הסעודית אינטרס ישיר ביציבות בסודאן, לאור קרבתה של המדינה האפריקאית אליה (בפרט לפרויקט הים האדום, גולת הכותרת של תעשיית התיירות הסעודית הצומחת, שבה תולים תקוות רבות). במקביל הובילה ריאה את הפינוי מסודאן של אלפי של אזרחים זרים מרחבי העולם, כשהיא משדרת בכך גם תדמית הומניטרית. התמונה של חיילת סעודית נושאת בידה פגוע שחולץ מסודאן הפכה ויראלית, כמעין סמל של "ערב הסעודית החדשה".

• **ישראל** – בשנים האחרונות ניכר שינוי איטי אך הדרגתי ביחס הסעודי כלפי שיפור היחסים עם ישראל, כפי שבא לידי ביטוי בהצהרות ובהתבטאויות וכן בפעולות בשטח – מצב שניתן לכנותו "**נורמליזציה זוחלת**". במארס 2022 בן סלמאן חצה את הרוביקון כשהכריז בראיון שישראל היא "**שותפה פוטנציאלית, לא אויבת**". הגם שבאופן רשמי ריאה דבקה בנוסחת יוזמת השלום הערבית, שלפיה נורמליזציה עם ישראל תתאפשר רק עם הסדר לסכסוך הישראלי-פלסטיני, נראה שנורמליזציה אפשרית בתנאים מסוימים גם ללא הסדר מדיני ישראלי-פלסטיני מלא, וכאמור, את התמורות המרכזיות הם מבקשים מארצות הברית. עם זאת בן סלמאן יצטרך עדיין להציג בבית, ובעולם הערבי והמוסלמי כולו, הישג ותמורה מישראל בהקשר הפלסטיני. זאת כאשר מדיניות ממשלת ישראל בזירה הפלסטינית בעת הנוכחית מקשה בהקשר זה.

אתגרים אפשריים

בעוד שיוש העצר הסעודי שועט קדימה במדיניות החוץ החדשה שהוא מתווה לממלכה, בדרכו ניצבים אתגרים למכביר:

• בזירה הפנימית ישנם עדיין אלה שאינם שבעי נחת משלטונו של בן סלמאן ויכולים לאתגר, אם בשל הפתיחות שהנהיג ואם משום שכלא, הרחיק או נישל

בשנים האחרונות ובמהלך נעצרו בממלכה עשרות פעילים של הארגון הפלסטיני. הפשרה זו, שכללה את שחרור כל אסירי חמאס בממלכה, מעידה על ירידה בחששו של השלטון הסעודי לא רק מאיראן, שאלה מקורב חמאס, אלא גם מהאיום של תנועת האחים המוסלמים והתנועות המזוהות עימה באזור, שחמאס היא אחת מהן. האנטגוניזם הסעודי כלפי האסלאם הפוליטי שזרם האחים המוסלמים מייצג היה מנוע מרכזי במדיניות החוץ של ריאה בעשור הקודם, וחידוש היחסים עם קטר ב־2021 סימל יותר מכול את שיכוכו. במקביל הממלכה מחזקת את קשריה עם הרשות הפלסטינית ואף מינתה מטעמה לראשונה שגריר (לא תושב) בשטחי הרשות.

• **טורקיה** – דטנט מוצלח נוסף שהוביל בן סלמאן היה עם טורקיה, אשר היחסים בינה לערב הסעודית היו מתוחים בשנים האחרונות (גם אם לא נותקו רשמית) – על רקע הזיהוי של הנשיא ארדואן ומפלגת השלטון עם תנועת האחים המוסלמים, ולאור העובדה שאנקרה העניקה חבל הצלה לקטר במהלך המצור המפרצי עליה. הפיוס המפרצי עם קטר ב־2021, הירידה האמורה בחשש הסעודי מפני כוחם האזורי של האחים המוסלמים וכן המצוקה הכלכלית הטורקית – כל אלה הובילו לסיום המתחות במפגש בין בן סלמאן וארדואן באנקרה בינואר 2022. אותה פגישה הולידה עסקה בלתי רשמית, שבמסגרתה החליט בית המשפט בטורקיה **לגנוז** את משפט הרצח של ח'אקשוג'י על אדמת טורקיה ולהעבירו כביכול להכרעה משפטית בערב הסעודית, וריאה בתמורה החלה להעניק לטורקיה סיוע כלכלי.

• **מצרים** – יציבותה של מצרים תלויה במידה רבה בנדיבותם של מנהיגי מדינות המפרץ, והם מבקשים מעתה להבהיר לשלטון בקהיר מי קובע את הטון באזור. ערב הסעודית גילתה מחויבות רבה לסיוע למשטרו של הנשיא עבד אל-פאתח א-סיסי מאז הדיח את שלטון האחים המוסלמים ב־2013, והשקיעה בעשור שחלף מאז מיליארדי דולרים בשמירה על יציבותו נוכח המצוקה הכלכלית של מצרים. זאת מתוך חשש שעלייה של האחים המוסלמים במצרים תעודד את בעלות בריתם וכוחות אסלאם פוליטי במפרץ ובאזור כולו. גם קרבתם של עיר הענק העתידינית ניאום ומיזמי התיירות שמתכננת ערב הסעודית לחופי הים האדום הייתה אמורה לסייע למצרים, על ידי הצעת מקומות עבודה רבים לאוכלוסייתה המשועתת לפרנסה. לפיכך ניתן לראות את ההכרזה של שר האוצר הסעודי מוחמד אל-ג'דעאן, שלפיה ערב הסעודית תתנה מעתה את המשך הסיוע הכלכלי

גם הוא לגרום לריאד לחוש בטוחה יותר, ולכן להזדקק פחות לסיוע מישראל. מאידך גיסא, מדינות המפרץ מגדרות סיכונים ומבקשות לשמור על יחסים תקינים עם כל הצדדים, כדרך למקסם אינטרסים ולשמור על אופציות פתוחות. אין זה סביר שייפגעו היחסים הביטחוניים השקטים עם ישראל, שכן איראן הייתה ונותרה האיום המרכזי עליהן וישראל נתפסת כנכס (גם) בהקשר זה.

אם כך, הדטנט האזורי בהובלת ערב הסעודית, שניתן להעריך כי יימשך בזירות שונות, אינו מבשר רק רעות. ככלל הוא אינו אמור לסתום את הגולל על נורמליזציה ישראלית-סעודית. למעשה, שיפור היחסים של איראן עם שכנותיה עשוי להצר את צעדיה, למשל בהפעלת שלוחיה כנגדן, וזאת בשל עניינה לשמור על יחסים תקינים עימן. החזרת סוריה לחיק מדינות ערב עשויה גם היא, בטווח הרחוק, לפגוע במעמדה של איראן בסוריה, בוודאי מבחינה מסחרית-כלכלית. גם להתקרבות בין ערב הסעודית לחמאס עשויות להיות השלכות חיוביות, שכן תיתכן השפעה גוברת ומרסנת של הממלכה על הארגון, אולי על חשבון היחסים בינו לבין איראן.

מוחמד בן סלמאן נמצא כעת בשלב השני לשלטונו. השלב הראשון התאפיין בעלייתו המטאורית ובמהלכים שונים כלפי פנים וחוץ שנקט, אשר חלקם פגעו במעמד הממלכה. הוא מבקש לשים זאת מאחוריו ולהמשיך במהפכה שאותה יזם מתוך כוונה להנדס ערב הסעודית חדשה, ריכוזית יותר מבחינה שלטונית, פתוחה יותר מבחינה חברתית-דתית וכזו השואפת להיגמל מנפט. האם הוא למד מטעויותיו? לא ברור. יתרה מכך, האינטרסים הסעודיים נותרו בעינם אך בן סלמאן החל לנקוט אמצעים אחרים – דיפלומטיים-כלכליים ופחות כוחניים – כדי לקדם את יעדיו האזוריים, וזאת בעיקר בשל תנאים ונסיבות משתנים, כאמור, ובראשם תפקידה המשתנה של ארצות הברית באזור.

לישראל אין היכרות מעמיקה עם התהליכים הפנימיים בממלכה, וודאי אין לה השפעה עליהם. עם זאת יש לה עדיין השפעה מסוימת בווינגטון, שזוהי היא ניצלה בעבר כדי לרכך את הביקורת כלפי בן סלמאן. המלך לעתיד בערב הסעודית מציב לפתחנו אתגרים, בהם התחמשות באמצעי לחימה מתקדמים וביסוס תוכנית גרעין בעלת פוטנציאל שלילי אך גם הזדמנויות, בראש ובראשונה אפשרות לראייה פרגמטית יותר של הקשרים עם ישראל ואף לנורמליזציה, בתנאים ונסיבות המתאימים לו ולממלכה שלו.

את בני משפחת המלוכה והאוליגרכיה הוותיקה שעמדו בדרכו.

- בזירה האזורית בן סלמאן החל כאמור באיחוי פצעים ובכיבוי שריפות, שלהצתת חלק מהן הוא אחראי במידה רבה. רצונו להנהיג את המרחב הערבי ייתקל בהתנגדות מצד מנהיגי מדינות שהיו מרכזיות יותר בעולם הערבי וירדו מגדולתן, כגון מצרים, אך גם ואולי בעיקר מצד השותפות-מתחרות של הממלכה במפרץ הערבי.
- בזירה הגלובלית נותרו המשקעים עם ארצות הברית. לא רק שבנושא זכויות האדם ריאד אינה מוכנה לקבל תכתיבים מהאמריקאים, אלא בסירובו להגביר את תפוקת הנפט בן סלמאן אף הפגין את ביטחונו בכך שהוא מסוגל להמרות את פיה של וושינגטון מבלי להיענש. עם זאת יש לזכור שמדובר היה בהימור, **וההחלטה** של הנשיא ביידן לא "להעניש" את בן סלמאן בשל אותו מקרה לא בהכרח תחזור על עצמה בעתיד. בממשל אחר או בסיטואציה אחרת עלולה להיות תגובה חמורה יותר לעצמאות הגוברת של ריאד.

סיכום ומשמעויות לישראל

ערב הסעודית מבקשת לחזור וליטול תפקידי הנהגה אזוריים מרכזיים ולכנס סביבה את העולם הערבי, תוך שימוש בכלי ההשפעה המסורתיים שלה – מימון ותיווך – ונטישת ניסיונות שלא הצליחו לשנות את המציאות האזורית באמצעים כוחניים יותר. על ישראל לחשוב כיצד היא מתאימה את עצמה להתפתחויות אלה, היוצרות דינמיקה ומאזני עוצמה חדשים באזור ומציאות של אפס סכסוכים במדיניות החוץ. נראה שהאסטרטגיה הסעודית החדשה, לפחות כלפי חוץ, כבר אינה רואה במזרח התיכון משחק סכום אפס. זהו חלק מרכזי בתצרוך אזורי משתנה שבו מרבית השחקנים, ערבים ואחרים, מבקשים את קרבת יריביהם תוך גידור סיכונים. מכאן שבתנאים מסוימים גם ישראל תוכל להשתלב בסדר החדש, שהרי בראיית ריאד אין מניעה בקיום קשרים עם איראן ועם ישראל במקביל, בתנאים ובנסיבות המתאימים לה.

מחד גיסא, ההתקרבות ה"טקטית" של מדינות המפרץ לאיראן עלולה להזמין לחצים גוברים מצידה ודרישה לא לחמם את יחסיהן עם ישראל. איראן הביעה בפומבי את התנגדותה להסכמי אברהם, והיא מנסה לתקוע טריז בין שכנותיה הערביות לבין ישראל. כעת, כשהאיראנים זוכים במנוף לחץ מדיני גדול יותר על מדינות המפרץ, תיתכן פגיעה מסוימת בממד הפומבי של יחסיהן עם ישראל. ההסדר עם החות'ים בתימן עשוי

ד"ר יואל גוז'נסקי הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי, ראש הזירה האזורית וראש תוכנית המפרץ במכון. הוא גם חוקר בכיר (לא תושב) במכון המזרח התיכון בוושינגטון, ארה"ב. שירת במטה לביטחון לאומי במשרד ראש הממשלה כראש תחום איראן והמפרץ ויעץ למשרדי ממשלה שונים, בהם המשרד לענייני מודיעין והמשרד לנושאים אסטרטגיים. הוא מתמחה בפוליטיקה ובביטחון של מדינות המפרץ הערביות ובסוגיות אסטרטגיות, בראשן תפוצת גרעין. היה חוקר אורח באוניברסיטת סטנפורד וזכה בפרס פולברייט.

yoelg@inss.org.il

אילן זלאיט הוא חוקר (עמית ניובאואר) בתוכנית מדינות המפרץ במכון למחקרי ביטחון לאומי, וכן דוקטורנט בבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב ועמית מחקר במרכז משה דיין לחקר המזרח התיכון ואפריקה. תחום המחקר שלו הוא פוליטיקה, חברה ואסלאם במדינות המפרץ המודרניות. בטרם הצטרף למכון עבד בתחום הייעוץ הגיאופוליטי לגורמים שונים בארץ ובעולם, בהם גופי ביטחון וחברות מסחריות. בעל תואר ראשון בהיסטוריה של המזרח התיכון ומדע המדינה מאוניברסיטת תל אביב, ותואר שני בממשל, עם התמחות בביטחון ולוחמה בטרור,

מאוניברסיטת רייכמן. ilanz@inss.org.il